

پیوست‌های کتاب «پیکار با تبعیض جنسی»

(نوشته‌ی آندره میشل)

برگردان: محمدجعفر پوینده

پیوست ۱:

مجموعه‌ی بررسی‌های ملی درباره‌ی سیمای زنان و مردان

در کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان

گزینش‌های پژوهشی ممکن^۱

پیشگفتار

طرح مساله

در بیش‌تر پیام‌هایی که از ره‌گذر کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان به دانش‌آموزان و دانش‌جویان و کودکان منتقل می‌شود، دگرگونی‌های پراهمیتی که طی دهه‌های اخیر در زندگی زنان روی داده، نادیده گرفته می‌شود. در واقع با وجودی که زنان متعلق به محیط‌های فرهنگی و اجتماعی با سنت‌های مختلف نشان داده‌اند که قادرند در عرصه‌هایی که به‌طور سنتی مختص مردان بوده‌است نقش فعال ایفا کنند و ارتقای مقام بیابند در کتاب‌های درسی و ادبیات کودکان این دگرگونی‌ها اصلاً یا دست‌کم به‌طور کامل بازتاب نیافته است. نقش مردان نیز دگرگون شده‌است زیرا آنان بیش از پیش عهده‌دار وظایفی می‌شوند که به‌طور سنتی به زنان اختصاص داشته، یا مشاغل زنانه را انجام می‌دهند، اما در کتاب‌های درسی و ادبیات کودکان این جهش‌ها اصلاً، یا به اندازه‌ی کافی روشن نمی‌شود.

بعضی از کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان هم‌چنان حامل پیام‌های غالباً نادرست و پوسیده اند. در آن‌ها از دگرگونی‌های واقعی نشانی نیست. این آثار در تقویت و استحکام چنین دگرگونی‌هایی نقشی فعال یا درجه‌ی اول ندارند و با اوضاع جدید سازگار نیستند. هدف دهه‌ی ملل متحد برای زنان تقویت مسائل زیر است: برابری میان مردان و زنان؛ شرکت زنان در تلاش‌های توسعه؛ مشارکت زنان در تحکیم صلح.

به همین سبب ضرورت عاجل دارد که تصویرهای کلیشه‌ی جنس‌ها از مطالب آموزشی محو گردد و طوری عمل شود که آموزش درسی به تقویت برخوردهای مثبت و مساعد برای برابری جنس‌ها پردازد. کنفرانس جهانی دهه‌ی ملل متحد برای زنان (کپنهاگ، ژوئیه‌ی ۱۹۸۰) با تأکید مجدد بر این نکته مصرانه خواستار شده که «حکومت‌ها تمام تدبیرهای لازم را برای محو کلیشه‌های تبعیض‌آمیز جنسی در مطالب آموزشی، در پیش گیرند».

دگرگونی‌های ضروری فقط هنگامی روی خواهد داد که مسئولان تهیه، نگارش، تصویرگری، انتشار^۲، و تفسیر کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان به تأثیر زیان‌بارِ تداوم نقش‌ها و تصویرهای کلیشه‌های انتسابی به هر جنس، متقاعد شده باشند.

اهداف

مجموعه‌ی پژوهش‌های کنونی بخشی از یک برنامه‌ی درازمدت است که یونسکو در سال ۱۹۶۷ با هدف تامین برابری امکانات دختران و زنان در زمینه‌ی آموزش و پرورش در پیش گرفته است. گروه‌های مسئول انجام پژوهش‌ها به بررسی کتاب‌های کودکان و کتاب‌های درسی دبستانی و دوره‌ی اول دبیرستان در کشور خود می‌پردازند و اهداف زیر را دنبال می‌کنند:

بررسی نحوه‌ی ترسیم مردان و زنان

شناسایی تصویرهای نادرستی که از زنان و مردان در این کتاب‌ها عرضه شده و نقش‌های کلیشه‌ی که به آن‌ها نسبت داده شده است.

گزارشی که در پی این پژوهش‌ها تدوین می‌شود باید از قابلیت پخش گسترده برخوردار باشد و هدف آن عبارت است از: افزایش شناخت درباره‌ی این موضوع، تشویق به در پیش گرفتن تدابیر ضروری برای پیکار با تبعیض جنسی^۳ و تقویت برخوردهای مثبتی که به برابری میان جنس‌ها یاری می‌رسانند.

آثار مورد بررسی

متن‌های مورد بررسی عبارت اند از آثاری که برای کودکان تا سن ۱۰ یا ۱۲ سالگی اختصاص یافته‌اند و نیز کتاب‌های درسی رایج در هر کشور (به عنوان مثال کتاب‌های قرائت زبان، تاریخ، تعلیمات مدنی، علوم اجتماعی و مانند آن‌ها).

اما با توجه به تفاوت‌های موجود در هر کشور، هر گروه پژوهشی برای تصمیم‌گیری در مورد ماهیت کتاب‌های درسی‌ی که برای تحقیق برمی‌گزینند (به عنوان مثال: کتاب قرائت زبان، تاریخ، جغرافیا، علوم، ریاضیات، و مانند آن‌ها) و نیز تعداد این کتاب‌ها در دوره‌ی دبستان و دوره‌ی اول دبیرستان از آزادی عمل برخوردار است. گروه

پژوهشی می‌تواند در گزینش خود از جمله موارد زیر را در نظر گیرد:
اهمیت و دامنه‌ی ممتاز اثر (یعنی کتاب‌های درسی یا کودکان که در تمام کشور یا در بیش‌تر مدارس کاربرد دارند)؛

کتاب‌های مربوط به موضوعاتی که نقش مهم در برنامه‌ی درسی یا کاربرد زمان تحصیلی دارند؛
کتاب‌هایی که بر نگرش‌ها و رفتارهای کودکان و نوجوانان تأثیری محسوس دارند.
دلایل گزینش باید در گزارشی که هر گروه پژوهشی به یونسکو تحویل می‌دهد، ذکر شود.

روش‌شناسی

توصیه شده‌است که گروه پژوهشی ملی دست‌کم از تعداد مساوی مردان و زنان پژوهش‌گر یا نویسنده، منتقد کتاب، متخصص در زمینه‌ی آموزش و پرورش، روان‌شناسی، تصویرگری کتاب، جامعه‌شناسی، مطالعات درباره‌ی زنان، رشته‌گزینی حرفه‌یی و درسی، و... تشکیل شود. گروه پژوهشی مسئولیت تنظیم برنامه‌ی پژوهش و تقویم مراحل مختلف پیش‌برد آن را بر عهده دارد. گروه می‌تواند به جمع‌های کاری محدودتر تقسیم شود و جلسات ایت جمع‌ها و یا در صورت لزوم جلسات کل گروه را برگزار کند.

جمع‌آوری مطالب

گروه پژوهشی بر مبنای معیارهای برگزیده‌ی خود به گردآوری مطالب مورد نظر می‌پردازد، آن‌ها را بر اساس سال تحقیق، و در دل این زمان‌بندی بر مبنای موضوع مورد بحث، تقسیم و طبقه‌بندی می‌کند.

تحلیل مطالب گردآوری‌شده

گروه پژوهشی پس از تعیین معیارها و چارچوب تحلیل مطالب گردآوری‌شده، می‌تواند به بررسی ویژه‌ی مسائل اساسی زیر بپردازد:

القای محتوایی

واژگان، گزاره‌ها، صفت‌ها، یا اشاره‌های تبعیض‌آمیز در متن یا تصویرها (به عنوان مثال: این دختر مثل پسرها می‌دود و جست‌وخیز می‌کند؛ آن پسر مثل دخترها ضعیف و ناتوان است؛ و مانند آن‌ها).

کلیشه‌ها

کلیشه‌ها عبارت‌اند از عناصری که مشوق پیش‌داوری هستند و تمام تنوع برخوردها و تمایلات فردی مردان و زنان را در نظر نمی‌گیرند و یا حامل این اندیشه هستند که تمام مردان یا تقریباً همه‌ی آنان، یا تمام زنان از بسیاری جهات همانند‌اند، حال آن‌که واقعیت امر چیز دیگری است. به عنوان مثال می‌توان کلیشه‌ها را به دسته‌های متفاوتی تقسیم کرد:

نقش‌های مختلف در درون خانواده و مدرسا: پدران تکیه‌گاه خانواده و زنان، خدمت‌کار خانه هستند؛ پسران دوست دارند فوتبال بازی کنند و دختران دوست‌دار طناب‌بازی هستند؛ بیش‌تر آموزگاران دبستان زن و مدیران مدارس مرد هستند؛ پسران درس‌های فنی را ترجیح می‌دهند و دختران علوم اجتماعی را. خصوصیات شخصیتی: پسران و مردان به طور کلی آفریننده و تصمیم‌گیر و اهل عمل معرفی می‌شوند اما دختران و زنان موجوداتی منفعل و وابسته و نظاره‌گر جلوه می‌کنند. نقش‌های اجتماعی و سیاسی: زنان به فعالیت‌هایی می‌پردازند که جنبه‌ی اجتماعی دارند اما مردان در سطح محلی از مسئولیت برخوردار اند یا رهبر سیاسی هستند. نقش حرفه‌یی: زنان منشی یا پرستار، اما مردان کارفرما یا پزشک هستند. کلیشه‌های دیگر.

نمایش نامناسب

در حال حاضر کتاب‌های کودکان و کتاب‌های درسی تصویری غلط یا ناقص از دختران و زنان ارائه می‌دهند. حضور کلیشه‌های تبعیض‌آمیز با این پدیده بی‌ارتباط نیست.

تدوین ضابطه‌ی تحلیل کلیشه‌های مذکر و مؤنث

گروه پژوهشی باید به تدوین یک یا چند ضابطه‌ی تحلیل بپردازد. این تحلیل‌ها مبنای نتیجه‌گیری‌ها، ملاحظات، و تفسیرهای مربوط به هر اثر مورد بررسی خواهند بود. در جدول شماره‌ی ۱ نمونه‌یی از چنین ضابطه‌هایی ارائه شده‌است.

بررسی نتایج تحلیل

گروه پژوهشی نتایج کارهای خود را در جلسات تمام‌اعضای گروه یا در جریان جلسات جمع‌های کاری بررسی می‌کند و معلوم می‌سازد که آیا پژوهش‌های تکمیلی^۴ برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات بیش‌تر ضروری هستند یا نه.

مشورت با مقامات حکومتی، ناشران کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان، سازمان‌های زنان، و مانند آنها
گروه پژوهشی در پرتو نتایج و دست‌آوردهای تحقیق، همراه با مقامات حکومتی، ناشران کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان، سازمان‌های زنان، و مانند آنها به تعیین راه‌بردها، تدابیر، و اقدامات ممکن می‌پردازد تا کلیشه‌های تبعیض‌آمیز را از کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان محو کند و تصویرهای مثبت زنان را در آنها وارد سازد و برخوردهای مناسب برای برابری میان جنس‌ها را تقویت کند. این راه‌بردها و تدبیرها ممکن است به صورت‌های زیر درآیند:

اقدامات آگاهی‌بخش و حمایتی مانند ایجاد یک کمیسیون (یا استفاده از یکی از کمیسیون‌های صلاحیت‌دار

موجود) برای بررسی هرآنچه به کلیشه‌های تبعیض‌آمیز مربوط است، پیش از اجازه‌ی انتشار به کتاب‌های کودکان و کتاب‌های درسی؛

اقدامات از ره‌گذر آموزش؛

هم‌کاری با نویسندگان، ناشران، اتحادیه‌های معلمان، سازمان‌های زنان، و مانند آن‌ها.

جدول شماره‌ی ۱. ضابطه‌ی تحلیل کلیشه‌های تبعیض‌آمیز

۱. تحلیل

۱. عنوان:

۲- نوع مطلب (به عنوان مثال کتاب درسی ابتدایی، کتاب قرائت زبان، و مانند آن‌ها):

۳- زبان و سال انتشار:

۴- سطح کتاب (به عنوان مثال برای سال دوم دبستان، برای خوانندگان ۴ تا ۶ ساله، و مانند آن‌ها):

۵- نام پژوهش‌گر:

۶- تاریخ:

کلیشه‌ها						القای محتوایی	
کلیشه‌های (تعریف‌شده)	دیگر کلیشه‌های (تعریف‌پذیر)	نقش‌های سیاسی و اجتماعی	خصوصیات	نقش در خانواده و مدرسه	تصویرها	واژگان – گزاره‌ها	
							مردان ^۵
							زنان ^۵

II. تفسیرها و ملاحظات ویژه (به عنوان مثال تصویرهای متفاوت مرد و زن، آیا این تفاوت‌ها با تفاوت‌های

پیش‌تر و شن‌شده انطباق دارند؟)

III. تفسیرهای جامع، همراه با پیشنهاد فعالیت مناسب بر ضد کلیشه‌ها (به عنوان مثال این اثر در سال ... منتشر

شده‌است، اکنون سیاست جدیدی با هدف زدودن کلیشه‌های تبعیض‌آمیز در حال بررسی است...)

جدول شماره ۲. فهرست کلیشه‌ی مشاغلی که غالباً به زنان و مردان اختصاص داده می‌شوند^۶

مشاغل مردانه	مشاغل زنانه
کشاورز	مددکار اجتماعی
مدیر و رئیس اداره	کتاب‌دار
معمار	صندوق‌دار
نانو	ماشین‌نویس
قصاب	سندپرداز
راننده‌ی اتومبیل	خدمت‌کار همه‌کاره
راننده‌ی قطار، اتوبوس، و کامیون	کلفت
مفسر رادیو و تله‌ویزیون	پرستار
دندان‌پزشک	مریبه‌مهدکودک و آموزگار
مدیر و رئیس مزارع کشاورزی	مانکن
رئیس دانش‌کده	کارگر کشاورزی
برق‌کار	کارگر غیرمتخصص
کاشف	کارگر نیمه‌متخصص
مهندس	کارگر کارخانه
روزنامه‌نگار	گوینده‌ی رادیو و تلویزیون
مغازه‌دار	منشی
دریانورد	خدمت‌کار
مکانیک	تلفن‌چی
کارگر متخصص	فروشنده
کارگر نیمه‌متخصص	
ماهی‌گیر	
لوله‌کش	
دبیر	
پلیس و سرباز	
مدیر دبیرستان	
تراش‌کار	

تهیه‌ی گزارش مشروح

تا پایان سپتامبر ۱۹۸۲ پنج نسخه از یک گزارش مشروح درباره‌ی هر پژوهش باید به زبان انگلیسی یا فرانسه به یونسکو تحویل داده‌شود. این گزارش بیش‌تر باید شامل موارد زیر باشد:

پیش‌گفتار که در آن هدف‌های پژوهش بیان خواهدشد؛

ترکیب گروه پژوهشی با ذکر نام، موقعیت و کارکردهای هریک از اعضای آن؛

طرح پژوهش؛

گزینش آثار بررسی‌شده؛

سیر پیشرفت پژوهش با ذکر ره‌یافت‌های دنبال‌شده، نتایج به دست آمده، کم‌بودها و دشواری‌های احتمالی؛

پیش‌نهادهایی درباره‌ی ابزارها، برنامه‌ها، و دیگر تدبیرهای لازم برای تقویت برخوردهای مثبت و مساعد برای

برابری و محو تصویرهای تبعیض‌آمیز از کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان؛

نتیجه‌گیری

جدول شماره‌ی ۳.

ره‌نمودهایی خطاب به گروه‌های پژوهشی برای تدوین و طبقه‌بندی پرسش‌نامه‌ها و یا متن مصاحبه‌ها

۱. پیش‌گفتار. تنظیم توضیحات مشروح برای آگاه ساختن افراد پرسش‌شونده از اهداف و مقاصد پژوهش.
۲. برای استادان و کارکنان آموزشی. پرسش‌نامه‌ها و متن مصاحبه با این گروه‌ها را می‌توان به ترتیب زیر تنظیم کرد:
  - ۲-۱ اطلاعات در مورد اشخاص پرسش‌شونده
    - (I) جنس
    - (II) سن
    - (III) شغل‌ها یا مسئولیت‌ها
    - (IV) محل کار.
  - ۲-۲ پرسش‌ها
    - (I) آیا در مورد تصویر زنان و مردان در کتاب‌های کودکان و کتاب‌های درسی از سال ۱۹۷۳ شاهد دگرگونی‌هایی بوده‌اید؟
    - (II) در صورت جواب مثبت این دگرگونی‌ها را به اختصار تشریح کنید.
    - (III) اگر جواب منفی است در صورت تمایل به پرسش‌های زیر پاسخ دهید:

آیا فکر می‌کنید که اکنون زمان دگرگونی‌ها فرارسیده‌است؟

مهم‌ترین دگرگونی‌ها در نظ شما کدام‌اند؟
    - برای ایجاد چنین دگرگونی‌هایی چه اقدامات یا تدبیرهایی ضروری است؟
    - (IV) آیا هیچ‌گاه درباره‌ی تصاویر کلیشه‌یی از دو جنس در کتاب‌های درسی، با دانش‌آموزان یا دانش‌جویان بحث کرده‌اید؟ آنان در این مورد چه نظری دارند؟
    - (V) شما چنین مباحثاتی را ضروری می‌دانید؟ چرا؟
۳. برای متخصصان تهیه‌ی کتاب‌ها و برنامه‌های درسی، متخصصان مشاوره‌ی حرفه‌یی و تحصیلی، متخصصان ادبیات کودکان، ناشران.
  - ۳-۱ رجوع شود به ۲-۱ در بالا.
  - ۳-۲ پرسش‌ها
    - (I) آیا از سال ۱۹۷۸ شما برنامه‌یی برای طرد کلیشه‌های تبعیض‌آمیز از کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان، یا برای تقویت برابری میان جنس‌ها در نظر گرفته‌اید؟ در صورت جواب مثبت پاسخی مشروح بدهید و مشخص کنید که ارزیابی‌های احتمالی به چه نتایجی رسیده‌اند.
    - (II) اگر چنین برنامه‌یی اجرا نشده‌است به نظر شما انجام آن در حال حاضر کاملاً موجه است؟
    - (III) با توجه به اهداف این پژوهش‌ها چه ابتکارهای دیگری را مهم می‌دانید؟

۴- برای دانش‌آموزان، دانش‌جویان، و اعضای سازمان‌های جوانان

۴-۱- یک پیش‌گفتار مختصر و ساده

۴-۲- اطلاعات مربوط به اشخاص پرسش‌شونده

(I) جنس

(II) سن

(III) کلاس

(IV) نام و نشانی مدرسه

۴-۳- پرسش‌ها

(I) در اوقات آزاد خود دوست دارید چه نوع کتاب‌هایی بخوانید؟ خواند کدام‌یک از کتاب‌های درسی را ترجیح می‌دهید؟ دلایل‌گزینه‌های خود را بگویید.

(II) تصویری را که معمولاً از زنان و مردان در کتاب‌های درسی و کتاب‌های داستانی ارائه شده‌است تأیید می‌کنید؟ چرا؟

(III) آیا هیچ‌گاه با دوستان دختر و پسر خود درباره‌ی مسأله‌ی تبعیض جنسی در کتاب‌های درسی و کتاب‌های داستانی بحث کرده‌اید؟ به طور کلی با چه واکنش‌هایی روبه‌رو شده‌اید؟ دختران چه نظری دارند؟ واکنش‌های پسران چیست؟

(IV) به نظر شما برای اصلاح موقعیت چه باید کرد؟

راهنمای انتشارات مک‌گرو - هیل برای برخورد برابر به دو جنس در کتاب‌های درسی^۷

پیش‌گفتار

واژه‌ی تبعیض جنسی به قیاس از واژه‌ی تبعیض نژادی و برای افشای نابرابری مبتنی بر جنس، به‌ویژه نسبت به جنس مؤنث ساخته شده‌است و در معنایی وسیع‌تر برای اشاره به کلیشه‌های تبعیض‌آمیز زنانه و مردانه، بر اساس جنس، به کار می‌رود.

ما برای زدودن هرگونه اشاره‌ی تبعیض‌آمیز و برای تشویق افراد به برنامه‌ریزی‌های کاملاً آزادانه و بیش‌ترین شکوفایی توانایی‌های‌شان، مجموعه‌یی از رهنمودها را برای نویسندگان‌مان پیشنهاد می‌کنیم و امیدواریم که نویسندگان و تمام کارکنان بنگاه انتشاراتی خود را از کلیشه‌های مؤنث و مذکری که در آثار چاپ‌شده‌ی تاکنونی ما به وفور یافت می‌شوند، آگاه سازیم. هم‌چنین امید آن داریم که نقش واژگان را در تقویت و تحکیم نابرابری میان جنس‌ها، و بهترین راه‌های ترسیم افراد دو جنس را نشان دهیم.

به نظر ما برای انجام شایسته‌ی این اقدام باید هرچه بیش‌تر از زنان یاری گرفت. دیدگاه‌ها و نوشته‌های آنان باید همواره و به گسترده‌ترین وجه به کار گرفته شود. خلاصه‌های متعددی از آثار آنان باید در جُنگ‌ها بیاید و زنان که تاکنون کم‌تر نشانی از آنان بوده‌است از این پس باید در عرصه‌های مختلف مورد بحث هرچه بیش‌تر معرفی شوند. زنان نیز «رهبر»، قهرمان، کاشف، و پیش‌رو بوده‌اند و در پیش‌رفت علم، پزشکی، بازرگانی، سیاست، ادبیات، هنر، و ورزش نقشی برجسته ایفا کرده‌اند...

باید در فرصت‌های مختلف در این باره به بحث پرداخت که زنان چه‌گونه در پی محدودیت‌هایی که جامعه تحمیل کرده‌است از نمودار شدن همانند مردان بازمانده‌اند و به اندازه‌ی آنان حق و امکان شکوفایی استعداد‌های خود را نداشته‌اند.

ترسیم غیر تبعیض‌آمیز مردان و زنان

زنان و مردان در وهله‌ی نخست باید به صورت موجودات انسانی معرفی شوند، قبل از این‌که از آنان به عنوان جنس‌های مخالف یاد شود. باید پیش از سخن گفتن از نوع مذکر و مؤنث، وجوه مشترک زنان و مردان را برجسته کرد. هیچ‌یک از دو جنس نباید فراتر یا فروتر از جنس دیگر نمودار شود.

چه‌گونه می‌توان از کلیشه‌های مؤنث و مذکر دوری گزید؟

با وجودی که بسیاری از زنان هم‌چنان فعالیت‌های سنتی مانند خانه‌داری یا منشی‌گری را برمی‌گزینند، باید آنان را در نقش‌های بسیار متنوع نشان داد: پزشک و دندان‌پزشک، و نه فقط پرستار؛ مدیر دبیرستان یا استاد دانشگاه به جای

آموزگار؛ وکیل یا قاضی به جای مددکار اجتماعی؛ رئیس بانک و نه همیشه صندوق‌دار؛ نماینده‌ی مجلس و مانند آن‌ها.

هم‌چنین اگر مردانی ترسیم شوند که فقط بر اساس حرفه یا سطح درآمدشان مشخص نگشته‌اند و نیز اگر نشان دهیم که مردان اجباراً بیش‌تر از زنان درآمد ندارند و صرفاً آنان نیستند که خانواده‌شان را می‌چرخانند، آن‌گاه کلیشه‌های مربوط به مردانگی دیگر نمودار نمی‌شوند.

مشاغل توصیفی بی‌هیچ تبعیضی به زنان و مردان نسبت داده‌می‌شود و هرگز القا نمی‌گردد که این مشاغل با «زنانگی» یا «مردانگی» ناسازگار اند. زنان و مردانی نشان داده‌می‌شوند که در مقام مهندس، خلبان، لوله‌کش، برق‌کار، منشی، تلفن‌چی، یا مربی شیرخوارگاه و مهدکودک به کار مشغول اند.

زنان شاغل در تمام سطوح، حتا در بالاترین مقام‌ها نشان داده‌می‌شوند. آنان هم مدیر مردان می‌شوند و هم مدیر هم‌جنسان خود، بی‌آن‌که مردان از دستور گرفتن از زنان احساس سرشکستگی کنند، یا زنان از این‌که رئیس‌شان هم جنس خودشان است نگران باشند. هر کاری باید آبرومند و درخور احترام ترسیم شود و امکان‌گزینه‌ی زنان و مردان باید بسیار بیش‌تر از هنگامی باشد که اسیر نقش‌های کلیشه‌ی هستند.

در کتاب‌های کودکان باید زنان متأهلی که در بیرون از خانه کار می‌کنند به نحوی دلپذیر ترسیم شوند. نباید این تصور را القا کرد که تمام زنان حتماً ازدواج می‌کنند و بچه‌دار می‌شوند. برعکس باید نشان داد که زنان نیز مانند مردان حق انتخاب دارند، بعضی ترجیح می‌دهند مجرد باقی بمانند، بعضی عجله‌ی برای ازدواج ندارند، برخی دیگر ازدواج می‌کنند اما بچه نمی‌خواهند، بعضی نیز بچه دارند و به کارشان هم ادامه می‌دهند. باید نشان داد که گاهی نیز یکی از والدین در منزل می‌ماند. در هیچ حالتی نباید گفت که تمام زنان غریزه‌ی مادری دارند یا خانواده بر اثر کار مادر در بیرون از خانه آسیب می‌بیند. برعکس باید نشان داد که وقتی پدر و مادر هر دو کار می‌کنند، بچه را به شیرخوارگاه یا مهدکودک می‌فرستند و به تربیت او بیش‌تر می‌رسند. وانگهی در حال حاضر درصد زنان شاغل رو به افزایش است و در کتاب‌های درسی باید به این واقعیت توجه شود.

باید نشان داد که مردان و زنان به تمام کارهای خانگی می‌پردازند و به‌ویژه مردان آشپزی یا اتوکشی می‌کنند و زنان خرده‌کارهای خانه را انجام می‌دهند یا اتومبیل می‌شویند.

باید با دقت تمام نشان داد که دختران مانند پسران از حق انتخاب بازی و رشته‌ی تحصیلی برخوردار اند. آنان را باید تشویق کرد که به ریاضیات، مکانیک، انواع ورزش‌ها علاقه‌مند شوند و پسران نیز نباید از پرداختن به شعر، هنر، موسیقی، و یا حتا آشپزی و خیاطی و رسیدگی به نوزادان احساس شرم‌ساری کنند. پسران و دختران دوره‌ی خانه‌داری خواهنددید و دختران هیچ‌گاه بیش از پسران اسیر خیاطی و آشپزی و... نخواهندبود.

چه‌گونگی برجسته کردن وجوه مشترک میان دو جنس

مردان و زنان را باید با ضعف‌ها و توانایی‌های ناشی از موقعیت بشر نشان داد، اعم از این‌که فرد مورد نظر از جنس مذکر باشد یا مؤنث. باید زنان و دخترانی را نشان داد که از همان توانایی‌ها و بلندپروازی‌های مردان و پسران

برخوردار اند. صفاتی که معمولاً نزد پسران ستوده می‌شود، مانند جسارت، ضرورت ابتکار، و ابراز شخصیت، نزد دختران نیز ستوده خواهد شد.

هم‌چنین صفاتی مانند ملایمت و دل‌سوزی و حساسیت در پسران هم ستوده می‌شود.

زنان و دختران را باید به همان اندازه‌ی پسران مستقل، فعال، شجاع، بالیاقت، مصمم، باپشتکار، جدی، و موفق توصیف کرد. آنان منطقی، بااراده، و قادر به حل هر مسأله‌یی خواهند بود. به کارشان علاقه خواهند داشت و گوناگون‌ترین مشاغل را دنبال خواهند کرد. کارهای درخشان آنان درخور ستایش همگانی خواهد بود و از این ستایش نیز بهره‌مند خواهند شد.

گاه‌گاهی باید مردان ساکت، منفعل یا ترسو و دودل، غیرمنطقی، و ناپخته را نشان داد، همان‌گونه که زنان پرخاش‌گر و بی‌احساس و خشن نیز باید ترسیم شوند. بدین ترتیب کلیشه‌های مبنی بر منطقی و عینی بودن مردان، و احساساتی و ذهنی بودن زنان کنار گذاشته می‌شود. شجاع‌ترین و جسورترین فرد، یا کسی که بیش‌ترین کام‌یابی را به دست می‌آورد، هم ممکن است پسر یا مرد باشد و هم دختر یا زن. در تصاویر، بزرگ‌ترین، قوی‌ترین، یا فعال‌ترین فرد همان‌قدر از میان دختران انتخاب می‌شود که از میان پسران.

زنان و مردان با حرمت، عزت، و اهمیتی یکسان ترسیم خواهند شد. زنان دیگر فقط با صفات جسمانی، و مردان صرفاً با حرفه و هوش‌شان توصیف نخواهند شد. درباره‌ی زنان یا مردان، جز در موارد مطلقاً ضروری از استناد به جذابیت یا فهم و ادراک‌شان خودداری خواهد شد.

درست

خانواده‌ی لبرن زوج زیبایی هستند. هانری
موهای بور قشنگ و همسرش گیسوان زیبایی
دارد. هر یک از آن دو در عرصه‌ی کار خود
خوش درخشیده‌اند. آنها موسیقی‌دانی عالی و
هانری و کیلی با استعداد است.

نادرست

هانری لبرن و کیلی مشهور است و
همسرش، سبزه‌رویی زیبا.

در توصیف زنان باید از القائات شبهه‌آمیز درباره‌ی خصوصیات جسمانی‌شان خودداری ورزید (مثلاً نباید گفت: یک زن مویور گوشتالو). بیش‌تر باید ویژگی‌های شخصیت آنان را یادآوری کرد. آنان را نباید ضعیف و وابسته و عصبی ترسیم کرد و اسباب مضحکه قرار داد، بلکه باید جدی گرفت.

این‌گونه کلیشه‌های ضدزن را باید کنار گذاشت: زنان بی‌عقل، سبک‌سر، پرچانه،... زنی که مورد پرستش قرار می‌گیرد، یا شوهرش را دنبال خود می‌کشد، یا پیردختری ناکام است... همان‌گونه که از تمسخر زنان راننده یا از شوخی درباره‌ی مادرزن‌های بدعق خودداری می‌شود، اصطلاحاتی مانند «جنس ضعیف»، «نیمه‌ی من» یا «طوق بندگی» در اشاره به ازدواج از واژگان حذف خواهد شد و از مردان خانه‌دار و زنان نان‌آور سخن به میان می‌آید.

در توصیف مردان، به ویژه در خانه، نباید آنان را چنان نشان داد که گویی در مورد غذا یا خانه‌داری وابسته به زنان هستند و یا از همسرشان می‌پرسند که چه لباسی بپوشند یا از بازار چه چیزی بخرند و یا به هنگام بیماری از پس انجام کارهای خودشان بر نمی‌آیند. زنان در تملک مردان نیستند بلکه دوشادوش آنان در فعالیت‌هایشان سهیم می‌شوند.

دیگر نباید زنانی را نشان داد که برای عمل کردن یا بهره‌مندی از حقوق خود، از همسرشان اجازه می‌خواهند (البته به استثنای مواردی که وقایع تاریخی مربوط به وابستگی زنان گزارش می‌شود). زنان با جسارت و هوش‌مندی به عمل می‌پردازند و زنان نوآور به عنوان الگو به دختران معرفی می‌شوند. «رهبران» جنبش‌های آزادی زنان، نادیده یا به تمسخر گرفته نمی‌شوند بلکه از آنان بزرگداشت به عمل می‌آید.

چه گونه واژگانی دیگر بیابیم؟

واژه‌ی مرد که در بسیاری از موارد برای اشاره به نوع بشر به کار رفته‌است در حد امکان با واژگانی مانند: بشر، موجود انسانی، نوع بشر، مردان و زنان، اشخاص... جای‌گزین می‌شود [...].

باید برای یافتن واژگان جدید برای اشاره به زنانی که به کارهایی می‌پردازند که معمولاً خاص مردان بوده‌است، اما آنان نیز به‌خوبی مردان از پس انجام‌شان برمی‌آیند، تلاش ورزید: بیمه‌گر، دولت‌مرد، سیاست‌مرد...

برای ترسیم زندگی روزمره نیز مثال‌های خنثا برگزیده می‌شود: به جای گفتن «درحالی که ریش‌اش را اصلاح می‌کرد» بهتر است گفته‌شود «در حالی که هر روز صبح دندان‌های‌اش را مسواک می‌زد». اصطلاحات زن‌خانه‌دار و مادر خانواده فقط هنگامی برای اشاره به زن به کار می‌رود که در همان متن، اصطلاحات «مرد خانه» و پدر خانواده برای توصیف مرد به کار رفته‌باشد. در مغازه‌ی خواربارفروشی، زن، کدبانو یا کلفتی نیست که خرید می‌کند، بلکه فقط در حکم مشتری است.

و سرانجام این‌که باید واژگان و اصطلاحات و موقعیت‌هایی یافت که به یاری آن‌ها پسران و دختران با بیش‌ترین امکانات برای کشف و تحقق استعدادها و تمایلات خویش به زندگی گام بگذارند.

پیوست ۳:

رهنمودهای انتشارات فرنان ناتان برای نویسندگان و تصویرگران کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان

در اغلب موارد تصویری که از مردان و زنان در کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان ارائه شده، واقعیت امروز را آن‌گونه که کودکان در زندگی می‌آزمایند، بازتاب نمی‌دهد و به دختران برابری امکانات با پسران را عرضه نمی‌کند. هدف رهنمودهای زیر برانگیختن هوشیاری هرچه بیشتر شما در مورد این مسأله به هنگام نگارش یا تصویرگری کتاب است. اجازه دادن به بقای معانی و اشارات و حتا موقعیت‌های تبعیض‌آمیز در کتاب‌های کودکان و نوجوانان، با رسالت آموزشی این کتاب‌ها مبنی بر معرفی دنیای نو، آگاه‌سازی، روشن‌گری، و ژرفاندیشی در تضاد است...

پیکار با کلیشه‌های کهن که هنوز به‌ویژه در سه عرصه جان‌سختی می‌کنند، وظیفه‌ی ضروری و حیاتی است.

پیکار با کلیشه‌ها در عرصه‌ی فعالیت‌های اجتماعی - حرفه‌ی مردان و زنان (نابرابری توانایی‌ها)

در این مورد مشاهده می‌شود که مثال‌های دستور زبان و تمرین‌های واژگان و سایر نکات زبانی سنتی بسیار تبعیض‌آمیز اند. کاربرد بسیار گسترده‌ی ضمیر سوم‌شخص مذکر (il)؛ فعل‌هایی مانند «ابداع کردن، کار کردن، ساختن، بنا کردن، تعمیر کردن، اداره کردن، سازمان‌دهی کردن» فاعل مذکر دارند، اما فعل‌هایی مانند «پُرگویی، شستن، پختن» غالباً فاعل مؤنث دارند.

پیکار با کلیشه‌ها در ترسیم «زندگی» و «خانواده» (روابط پدر و مادر با فرزندان، شوهر با زن، پدر با مادر)

تقسیم نقش‌ها و وظایف زن و مرد در زندگی مدرن، در این عرصه نیز رو به تحول است و باید چنین تحولی را در نظر گرفت. در این عرصه همانند عرصه‌ی پیشین، کودک می‌تواند از واقعیتی سخن گوید (یا می‌توان با کودک از واقعیتی سخن گفت) که هنوز به الگوی سنتی و تبعیض‌آمیز (تعداد بیشتر مردان در پست‌های مدیریت و تصمیم‌گیری، تعداد بیشتر زنان «در آشپزخانه» پس از فراغت از کار...) «می‌چسبد»: این واقعیت «عامیانه‌سازی» چنین پدیده‌ی را توجیه نمی‌کند. برعکس باید (در سطحی کمابیش پیشرفته) دیگران را به ژرفاندیشی درباره‌ی سرچشمه‌ها و علت‌های این وضعیت برانگیخت و به پیدایش برخوردها و نگرش‌های جدید یاری رساند. و تازه مگر «چسبیدن به واقعیت» در حکم آن نیست که در کنار هسته‌های خانوادگی سنتی، وجود «اقلیت» فزاینده‌ی زنان را بپذیریم که فرزندان‌شان را به تنهایی بزرگ می‌کنند؟ آیا ارائه‌ی یک الگوی خانوادگی واحد در کتاب‌های درسی، به سه یا چهار شاگرد کلاس که خانواده‌شان «سنتی و هم‌رنگ جماعت» نیست، حقیقتاً آرامش خاطر می‌دهد؟

پیکار با کلیشه‌ها در ترسیم خصوصیات جسمانی، روانی، و اخلاقی اشخاص واقعی و خیالی در کتابه

تبعیض جنسی در این جا به دختران و زنان سخت آسیب می‌رساند (آنان عشوهرگر، سبک‌سر، ول‌خرج، بی‌بهره از جسارت، و وابسته به مردان - شوهران هستند) اما پسران را نیز از آسیب مصون نمی‌دارد (خستگی، کمبود هوش، یا کمبود قهرمانی‌گری مردانه برای آنان ممنوع است). باید افراد را نشان داد و نه موجودات این یا آن جنس را. این رهنمودها و توصیه‌ها برای تمام رشته‌ها و در تمام سطوح معتبر اند، اما به‌ویژه برای نخستین کتاب‌های کودکان (دوره‌های آمادگی و دبستان) و مجموع آثار آموزشی (و نیز برای آثاری که در مجموعه‌های «ادبیات نوجوانان و جوانان» منتشر می‌شوند) اهمیت دارند.

ناشر بی‌آن‌که بخواهد به کار آفرینش‌گرانه‌ی آزاد نویسندگان آسیب برساند، بر رعایت این رهنمودها پافشاری می‌ورزد با این امید که کتاب‌های ما دیگر بازتاب‌دهنده‌ی تصویرهای کهنه نباشند و به بقای کلیشه‌های پوسیده یاری نرسانند.

ژ. سولچنیک

رئیس بخش آموزش و پرورش در انتشارات فرنان ناتان

ژوئن ۱۹۸۰

پی‌نوشت

۱. گروه تحقیقاتی موظف نیست که رهنمودهای این سند یونسکو (-ED/81/WS/72) را دنبال کند و می‌تواند روش‌های دیگری را که مناسب‌تر می‌داند، برگزیند.
  ۲. ناشرانی مانند فرنان ناتان در فرانسه و مک‌گرو - هیل در ایالات متحد آمریکا رهنمودهایی برای نویسندگان و تصویرگران تهیه کرده‌اند تا آنان از تصویرها و نقش‌های کلیشه‌ی و تبعیض‌آمیز دوری‌گزینند.
  ۳. برای اهداف پژوهشی، کاربرد تعریف زیر از مارلین فرای از دانش‌گاه دولتی میشیگان توصیه شده‌است: «تبعیض جنسی اصطلاحی است برای توصیف هر چیزی که به تمایز ناروا میان جنس‌ها می‌پردازد، یا این تمایز را تقویت می‌کند و یا به بهره‌کشی از آن می‌پردازد.»
  ۴. گروه پژوهشی می‌تواند با پرسش‌نامه و مصاحبه، نظر دانش‌جویان و استادان را درباره‌ی پژوهش خود گردآوری کند.
  ۵. در هر ستون «القای محتوایی» و «کلیشه‌ها» تعداد دفعاتی که القائات بر ضد مردان و زنان ذکر شده و نیز تعداد دفعاتی که به خصالت‌های مردانه یا زنانه ارجاع شده‌است، ثبت می‌شود.
  ۶. هم‌چنین باید بر حسب مورد مشخص کرد که آیا القائات وخیم یا ناچیز مطرح است و یا اصلاً القایی در کار نیست.
  ۷. این فهرست محدود اعتبار جهانی ندارد.
- این راهنما ترجمه‌ی خلاصه‌ی متن زیر است: *The Mc Graw-hill guidelines for equal Treatment of the sexes*. این متن را «انجمن آموزش و پرورش تبعیض‌ستیز» به فرانسوی ترجمه کرده‌است. نشانی این انجمن: 14, rue Cassette, 75006 Paris.